

Myten om den goda litteraturen

Barns och ungdomars läsförmåga försämras och intresset för skönlitteratur sjunker i många grupper. En mängd läsfrämjande insatser planeras nu i Sverige och andra länder. Att skönlitteraturen är viktig håller alla med om, men samtidigt råder en stor osäkerhet om varför vi egentligen skall läsa litteratur.

Svaren på frågan varför man skall läsa – eller studera – litteratur är inte längre självklara. Litteraturläsningen i skolan har drabbats av en legitimitetskris. Dess roll som privilegierat bildningsmedel ifrågasätts av elever men också av lärare. På ett annat sätt än tidigare måste litteraturen just legitimeras, och dess ”nyttovärde” explicit förklaras. Men trots osäkerheten kring meningen med litteraturläsning finns det fortfarande en utbredd och närmast religiös tro på att den goda litteraturen skapar goda människor. Denna paradox kanske kan förklara varför en mängd oväntade aktörer nu gör sig till talesmän för och uttolkare av läsningens värden. Det kan handla om alltifrån politiker och hälsoforskare till terapeuter och snabbmatsföretag (den svenska ideella läsfrämjande föreningen Läsrörelsens omtalade samarbete med McDonald's). När den litterära institutionens egna aktörer (författare, kritiker, svensklärare, litteraturvetare, bibliotekarier med flera) får svårare att leverera de tunga argumenten för litteraturen, så finns det andra som står beredda att fylla läsningen med mening och värden.

Jag har i det nyligen avslutade forskningsprojektet ”Myten om den goda litteraturen” undersökt vilka värden som tillskrivs litteratur och läsning i vår tid. Resultaten redovisas i *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning* (2012). Exempelen är brokiga och hämtade från en mängd olika sammanhang, skola och högre utbildning givetvis, men också läsfrämjande kampanjer, handböcker i konsten att läsa litteratur, kanondebatter och självhjälplitteratur. Föga förvånande uppfattas litteraturens värden alltid som positiva. Mera överraskande är att det på tvärs av alla skillnader finns vissa ständigt återkommande tankefigurer som gör det befogat att tala om en mytbildning kring den goda litteraturen. Det innebär inte att idéerna om läsningens värden nödvändigtvis är falska, men att de vilar på för givet tagna ”sanningar” snarare än kritisk granskning och argumentation. Låt oss titta på några av mytens vanligaste komponenter. Jag menar nämligen att alla former av litteraturförmedling och läsfrämjande insatser måste känna till myten och försöka undvika en del av dess värsta fallgropar. Annars kommer man inte att vinna några nya läsare.

Litteraturen är både överlägsen och hotad. I handböckerna i konsten att läsa odlas denna idé flitigt. Den amerikanske litteraturprofessorn Harold Bloom är tydlig på den punkten. Idealet är poeten Shelleys föreställning om det poetiskt sublimala, där läsning ses som en förmåga att aktivt välja den svårtillgängliga ordkonsten. Detta innebär enligt Bloom att mera ”lättsmälta” nöjen som film, teve och dataspel måste väljas bort. Men, konstaterar han uppgivet, det är inte det vi ser hända. Ungdomar väljer konsekvent de nyare medierna och följderna blir dramatiska: ”Läsningen går i kvav, och därmed förskingras en stor del av jaget”.

Liknande tankegångar gör sig påmind i de läsfrämjande kampanjerna. Som nyutträd läsambassadör med uppdraget att öka barns och ungdomars intresse för skönlitteratur skrev författaren Johan Unenge en debattartikel som gavs den ominösa rubriken "Om tio år läser barn inga böcker längre" (Svenska Dagbladet 22/9-2011). Trots att Unenge resonerar nyanserat om förhållandet mellan litteratur och nyare medier finner han det nödvändigt att göra en skarp markering: "Även om läsning är vanebildande har det inte den där narkotiska effekten som vissa elektroniska tidsfördriv". Också hos de senaste två decenniernas kanske mest uppmärksammade och hyllade läsfrämjare, det vill säga Läsrörelsen, märks samma svartvita världsbild. Den goda, överlägsna, men hotade boken ställs mot de onda och allestädes närvarande medierna.

Det starkaste fästet för myten om den goda litteraturen är skolan. I kursplanen för ämnet svenska för grundskolan från år 2000 sägs följande om läsningens värden och effekter (samma tankegång finns i den nya kursplanen från 2011): "Skönlitteratur, film och teater ger möjligheter till empati och förståelse för andra och för det som är annorlunda och för omprövning av värderingar och attityder. Därigenom kan motbilder formas till exempelvis rasism, extremism, stereotypa könsroller och odemokratiska förhållanden." De värderingar som skall bekämpas finns alla *utanför* litteraturen, i världen. Det är utanför litteraturen vi finner extremismen, sexismen och så vidare. Litteraturen själv formar motbilder mot det onda och är i sig själv god. Det starkaste indiciet på att skolans svenskämne är fångat i myten om den goda litteraturen är kanske ändå av ett indirekt slag. Det är nämligen slående att det inte i någon av de senaste femtio årens kursplaner i svenska sägs att litteraturen skall läsas kritiskt. Allt annat skall enligt kursplanerna läsas kritiskt: massmedierna, reklamen, propagandan. Men inte litteraturen. Min tes är att det just beror på att man tänker sig att litteraturen i sig är god och att man genom att läsa den blir en god människa.

Synen på hur människor tillägnar sig litteratur och kultur är minst sagt förenklad i myten. Läsarna är passiva mottagare som måste skyddas från omoraliskt innehåll. Och endast genom att exponera subjekten för den goda litteraturen kan den dåliga fördrivas. Två starka tankefigurer i myten blir här synliga: idén att den goda litteraturen har (automatiskt) goda verkningar (och att den onda har onda effekter), samt att det är litteraturens uppgift att utsätta läsaren för etisk och ideologisk disciplinering.

Finns det någon väg ut ur myten om den goda litteraturen? Det är tveksamt. Alla de författare och strömningar som under moderniteten attackerat idén om den goda litteraturen, från surrealisterna till postmodernisterna, är med kultursociologen Pierre Bourdieus underbara formulering i "objektiv maskopi" med myten. I litteraturen finns bara positiva värden. Det gäller oavsett om du älskar böcker av Astrid Lindgren eller Markis de Sade. Men det är och förblir ändå i skönlitteraturen själv man kan hitta de bästa argumenten för läsning. Där litteraturen är öppen, nyfiken och mångfaldig riskerar försvarstalen för den att bli förutsägbara, tvärsäkra och nostalgiska. I litteraturen kan myten utmanas och sättas på spel. Det är en viktig lektion för alla läsfrämjare.

Det är positivt att läsningens betydelse för barn, unga och vuxna nu uppmärksammas på bred front. Det är positivt att en mängd läsfrämjande projekt nu sätts. Om dessa lyckas undvika en del av de värsta fallgroparna i myten om den goda litteraturen är mycket vunnet. Men det finns tyvärr illavarslande tecken. Läsfrämjandet riskerar att motverkas av starka utbildningspolitiska vindar. Vindar som prioriterar ständigt testande och mätande av läsandet. I somras läste jag en spännande och skrämmande bok av en amerikansk high school-lärare som heter Kelly Gallagher. Boken heter *Readicide* och undertiteln är "How Schools are Killing Reading and What You Can Do About it". Gallaghers dom över läsundervisningen i de amerikanska skolorna är mycket hård – och tyvärr finns det många likheter med utvecklingen i Sverige. Gallagher menar att man har glömt något fullständigt grundläggande: Läsningen måste vara lustfylld. Men istället för att fostra livslånga läsare skapar man elever som skall bli bra på att klara en uppsjö av prov och tester som prioriterar ytförståelse. Läsningen fragmenteras även på lektioner och i läromedel – som hela tiden avbryter läsandet med nya kontrollfrågor.

Gallagher slår ett slag för den frivilliga, lustfyllda och ostörda läsningen av hela texter i klassrummet. Denna skall balanseras och kombineras med gemensam läsning och lärarledda litteratursamtal. Litteraturen handlar om livet och angelägna frågor – och det borde litteraturundervisningen också göra. Det är lätt att instämma. Det unika med läsning av skönlitteratur är enligt min mening att den både är extremt lustfylld och extremt nyttig – på en och samma gång. Man sugas in i andra världar och blir känslomässigt berörd samtidigt som man tränar perspektivskiften och utvecklar sitt språk. Men tar man bort lusten försvinner också nyttan.

Magnus Persson, professor i litteraturvetenskap med didaktisk inriktning vid Malmö högskola